

Axmad BAXRIYEV,
O'zbekiston davlat konservatoriyasi
 professori v.b., p.f.d.
 E-mail: arbahriyev@gmail.com
 Tel: (90) 044-12-24

B.Zokirov nomidagi Milliy estrada san'ati instituti bo'lim boshlig'i, p.f.d. X.N.Amonov taqrizi asosida

MUSICAL LISTENING CULTURE IS AN IMPORTANT FACTOR IN THE APPLICATION OF MUSICAL ART

Annotation

Using the example of the research results and conclusions, the article reflects one of the important components of the application of modern musical art - the spiritual, aesthetic and educational opportunities for the formation of musical listening culture among young people.

Keywords: musical listening culture, musical perception, abilities, interests, orientation, type of temperament.

МУЗЫКАЛЬНАЯ СЛУШАТЕЛЬСКАЯ КУЛЬТУРА – ВАЖНЫЙ ФАКТОР ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ МУЗЫКАЛЬНОГО ИСКУССТВА

Аннотация

В статье на примере результатов исследования и выводов отражена одна из важных составляющих применения современного музыкального искусства - духовно-эстетические и воспитательные возможности формирования музыкальной слушательской культуры у молодежи.

Ключевые слова: музыкальная слушательская культура, музыкальное восприятие, способности, интересы, направленность, тип темперамента.

MUSIQIY TINGLOVCHILIK MADANIYATI - MUSIQA SAN'ATI TASARRUFINING MUHIM OMILI

Annotatsiya

Maqolada zamonaviy musiqa san'ati tasarrufining muhim tarkibiy qismlaridan biri - yoshlarda musiqiy tinglovchilik madaniyatini shakllantirishning dolzarb ma'naviy-estetik va tarbiyaviy imkoniyatlari tadqiqot natijalari va xulosalari misolida aks ettirilgan.

Kalit so'zlari: musiqiy tinglovchilik madaniyati, musiqiy idrok, qobiliyatlar, qiziqishlar, yo'nalganlik, temperament tipi.

Kirish. Musiqiy idrokning sifati va xususiyatlarida ifodalangan psixologik negizlarni, mazkur sifatlarning qaysi tarkibiy qismlardan va qanday paydo bo'lishini tushunish uchun musiqa idroki qobiliyatining ontogenetik evolyusiyasiga murojaat qilish muhim. Ushbu evolyusiyada ma'lum bir barqarorlik belgilanadi, ya'ni, bola rivojlanishining har bir bosqichi turli xususiyatlar va idrokning turlicha yo'nalganligi bilan tavsiflanadi. Bola rivojlanishi asosiy bosqichlarining xususiyatlari ko'plab mualliflar tomonidan deyarli bir xil tavsiflangan bo'lib, bolada yetuk konseptual tafakkurning bosqichma-bosqich rivojlanishi davriga to'g'ri keladi. Aynan mana shu jarayon bola psixikasida sodir bo'ladigan barcha o'zgarishlarning, xoh u bolalar nutqi xususiyatlariga, bolalar idrokiga yoki har qanday sohadagi bolalar ijodiga tegishli bo'ladimi, mutlaqo barcha o'zgarishlarni yorqin aks ettiradi.

Musiqiy ta'lim-tarbiyaning samaradorligi va sifatini ta'minlaydigan motivatsiyalar, dialektik ziddiyatlar musiqa ta'limining harakatlantiruvchi kuchlari bo'lib, pirovard natijada musiqiy tinglovchilik faoliyatini samarali amalga oshirishning qulay yo'l va usullarini topishga shart-sharoit yaratadi. Musiqa ta'limi va tarbiyasida har safar keyingi bilim, malaka va ko'nikmalarni egallash musiqa ta'limini yaxlit holda rivojlantirishga va uning samaradorligini oshirishga olib keladi.

Musiqaga hissiy sezuvchanlik – bu musiqa asari xarakteri, kayfiyatini his qilish, musiqiy obrazlar orqali ijodiy tasavvur qilish qobiliyati bo'lib hisoblanadi va tinglash faoliyatida sub'ektivlikni asoslovchi qobiliyatlardan biridir. Musiqani eshitish, idrok etish uning xarakterini farqlashni, intonatsiya, kayfiyatning o'zgarishi, badiiy obrazning rivojlanishini kuzatishni anglatadi. Musiqani idrok etishning sub'ektivlik xususiyatidan kelib chiqqan holda hissiy sezuvchanlikni quyidagi sharoitlarda rivojlantirish mumkin: a) o'qituvchi va o'quvchining faol o'zaro ta'siri; b) rivojlanayotgan guruh muhitini, musiqa zalini tegishli jihozlar va atributlar bilan jihozlash; v) o'quvchilar bilan musiqani idrok etish qoidalariga rioya qilish; g) o'quvchilar bilan musiqa asarlarini tinglash algoritmini o'zlashtirish; d) o'quvchilarni musiqa tinglashga jalb qilish, ularda samarali idrok faoliyati uchun maqbul kayfiyat yaratish; ye) musiqa asarini dastlabki tinglash, u bilan tanishish; j) qayta tinglash, keyin musiqiy tahlil qilish, taassurotlarni tahlil qilish va musiqiy ifoda vositalarini tavsiflash; z) o'quvchilarda tinglangan musiqa haqidagi bilim va tasavvurlarni mustahkamlash, asar haqida munosabat bildirish; i) badiiy, o'yin, musiqiy-ritmik harakatlar orqali o'quvchida musiqiy idrok natijalarini sub'ektiv ifodalashda maqbul sharoit yaratish kabilardir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Tadqiqotchi V.V.Baxtin o'quvchi tomonidan emotsional idrok etilmagan, kechinma sifatida his qilinmagan va mazmuni to'laqonli anglanmagan musiqa o'quvchi nazarida o'zining shaxsiy-qadriyatli ahamiyatini yo'qotadi, deydi [1, 3]. L.F.Chekina esa kichik maktab yoshida shakllangan refleksiya o'quvchini o'ziga “yo'naltirishini”, o'smir o'zini kattalar va o'zidan kichiklar bilan tenglashtirishni boshlashini va ushbu tahlil orqali o'zining - bola emas, balki, kattalarga yaqin ekanligi borasida xulosaga keladi, deya ta'kidlaydi [2, 179]. Musiqiy-pedagogik jarayonda mazkur murakkab psixologik vaziyatni nazarda tutgan holda o'smir-o'quvchilar bilan ta'limiy faoliyat tashkil etilishi maqsadga muvofiq.

Musiqa sotsiologi A.N.Soxor bu borada fikr bildirib, “Ijodkor-muallif asarga “chetdan nigoh tashlashi”, tanlashi, fikrlashi va baholashi, ya'ni, voqelikni sub'ektiv aks ettirishning maqbul variantlarini tanlashi lozim”ligini ta'kidlab o'tgan [3, 9]. Shuningdek, L.I.Ukolova talqiniga ko'ra, musiqaning tayanch xususiyatlaridan biri - uning ko'p qirrali dinamik muhitni yaratish imkoniyatidir. Bu o'ziga xos muhit, vaqt bilan bog'liq, psixologik, pedagogik parametrlarga ega bo'lib, insonga kuchli shakllantiruvchi va tarbiyalovchi ta'sir ko'rsatadi [4, 5]. Zamonaviy o'qituvchiga qo'yiladigan talablar to'g'risida to'xtalib G.L.Knyazeva, “Ta'limni modernizatsiyalash hozirgi sharoitda muntazam tarzda o'zini kasbiy va ma'naviy takomillashtirishga intiladigan, izchil ijodiy faol va atrof-muhitni gumanistik anglaydigan o'qituvchi-musiqachiga yangi talablarni ilgari surmoqda”, deya uqtiradi [5, 3].

Musiqiy qobiliyatlar psixologiyasini tadqiq etgan B.M.Teplov shunday fikrni ilgari suradi, “Musiqiy ladlar (lad - tovushlar tizimi) bir-biridan tubdan farq qiladi, ularni tinglaganda turli kayfiyatlar paydo bo'ladi, biz har bir ladga bir xil munosabat ko'rsatmaymiz: masalan, miksolidiy (*yun.* - aralashtirish) va boshqa nisbatan “yumshoq” lادلarni tinglab, kayfiyatimiz ko'tarilganini his qilamiz, boshqa ladlar o'rtacha muvozanatli kayfiyatlarini hosil qiladi” [6, 8]. Ladlarni his etish sub'ektiv xususiyat kasb etadi va tinglash jarayonining sifatini ma'lum darajada belgilaydi. Ye.S.Borisovaga ko'ra, perseptiv jarayonni tashkil etuvchi sub'ekt (tinglovchi), ob'ekt (musiqqa materiali) va idrok jarayonining o'zi - hissiy obrazni shakllantirishdagi o'zaro aloqadorlik vositasi sanaladi [7, 10].

T.S.Tanko talqiniga ko'ra, “Musiqqa - psixologik-pedagogik vosita sifatida o'quvchilarni musiqqa san'atiga olib kirish orqali ularning shaxsiy sifatlarini, tushuncha va tasavvurlari doirasini, ma'naviy-axloqiy, intellektual va emotsional sohalarini rivojlantirishni ko'zda tutadi” [8]. Ta'kidlash lozimki, tabiiy xususiyatlar o'quvchining musiqqa bo'yicha egallaydigan yutuqlariga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatishi mumkin, masalan, musiqiy qobiliyat kurtaklarida tug'ma individual xususiyatlar namoyon bo'ladi. Shu sababli ba'zi bolalar boshqalaridan musiqiy faoliyatni amalga oshirish imkoniyati jihatidan ustun turishadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ichki eshitish haqiqiy tovush taassurotlaridan qat'iy nazar, xotira taassurotlari yordamida musiqiy tovushlarni tasavvur qilishdan iborat, tashqi eshitish esa fizik darajada eshitiladigan haqiqiy eshitish tasavvurlari bo'lib hisoblanadi. Tinglash faoliyati orqali estetik kechinmalar namoyon bo'lishida inson shaxsi, uning ijtimoiy kelib chiqishi, milliy va individual xususiyatlari ifodalanadi. Mana shundan did simpatiyalari va antipatiyalaridagi xilma-xillik kelib chiqadi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot jarayonida qo'llanilgan innovatsion metodlar mashg'ulotlarda o'quvchilarning musiqqa asaridagi badiiy mazmunni chuqurroq idrok etishiga, ularda tinglash jarayonini yanada faollashtirishga, kuyning to'g'ri intonatsiya qilinayotganligini aniqlash hamda idrokning davomiyligi, asarni yoki parchasini oxirigacha tinglash ko'nikmalari shakllanishiga: cholg'u asarlarning mavjud parchalarini vokallashtirish; musiqaning emotsional-ifodaviy mazmunini kuchaytirish maqsadida ritmik harakatlar orqali ohangni ta'kidlash; bir asar misolida musiqiy obrazlarning turli ijro talqinlarini ifodalash usullarini topish nuqtai nazaridan qiyoslashga shart-sharoit yaratdi.

Xulosa va takliflar. Musiqqa idrokida emotsionallik va obrazlilik, yaxlitlik, anglanganlik, assotsiativlik, tanlanganlik, izchillik, variativlik kabi sifatlar xosdir. Musiqqa idrokida shaxsning individualligi muhim rol o'ynaydi, ya'ni, har bir tinglovchi asar mazmunini o'zicha, individual tarzda anglaydi. Shunga qaramasdan, umumiy jihatlar emotsional konstantalar - intonatsiyalar mavjud bo'lib, bular o'quv mashg'ulotlarida qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalarning asosini tashkil etdi. Musiqadagi intonatsiya – ijodkorning aytmoqchi bo'lgan fikri, ob'ektiv mohiyat g'oyasidir.

O'smirlarda musiqiy tinglovchilik madaniyatini rivojlantirish, ularda tinglangan musiqadan hissiy ta'sirlana olish imkoniyatlarini diagnostik o'rganish orqali quyidagi natijalarga erishdik: taqiqotning eksperimental mashg'ulotlari yakunida amalga oshirilgan diagnostik tadbirlar natijalariga ko'ra, eksperimental guruhlarda barcha mezonlar bo'yicha natijalar foizining ortganligi kuzatildi. Jumladan, “Motivatsiya” mezoni bo'yicha yuqori natijalar 48,0%ni, “Emotsionallik” mezoni bo'yicha yuqori natijalar 43,8%ni va “Baholovchi munosabat” mezoni bo'yicha yuqori natijalar 46,7%ni, “Kognitivlik” mezoni bo'yicha natijalar 44,5%ni va “Faollik” mezoni natijalari 48,0%ni tashkil etdi. Barcha mezonlar bo'yicha yuqori natijalarning umumiy o'rtacha ko'rsatkichlari 46,2% bo'ldi va o'sish dinamikasi 23,6%ni tashkil etdi. “Musiqqa madaniyati” fani bo'yicha taklif etilgan takomillashtirilgan metodika asosida eksperimental o'quv jarayoni tashkil etilganligi erishilgan yuqori natijalarga asos bo'ldi (jadvalga qarang).

Jadval

Eksperimental mashg'ulotlar yakunida o'quvchilarda musiqiy tinglovchilik madaniyati rivojlanishi dinamikasi.

Tajriba guruhi n - 630											
Daraja-lar	Mezonlar										Jami (umu-miy)
	Motivatsiya		Emotsional-lik		Baholovchi munosabat		Kognitiv-lik		Faollik		
	n-	%	n-	%	n-	%	n-	%	n-	%	%
Yuqori	303	48,0	276	43,8	294	46,7	280	44,5	302	48,0	46,2
O'rt	270	42,9	258	41,0	276	43,8	280	44,5	255	40,4	42,5
Past	57	9,1	96	15,2	60	9,5	70	11,0	73	11,6	11,3
Jami	630	100	630	100	630	100	630	100	630	100	100
Nazorat guruhi n - 600											
Yuqori	144	24,0	156	26,0	132	22,0	120	20,0	168	28,0	24,0
O'rt	318	53,0	300	50,0	309	51,5	321	53,5	297	49,5	51,5
Past	138	23,0	144	24,0	159	26,5	159	26,5	135	22,5	24,5
Jami	600	100	600	100	600	100	600	100	600	100	100

Aniqlanishicha, o'quvchilarning musiqiy tinglovchilik borasidagi bilim, malaka va ko'nikmalarini, rivojlantiruvchi metodika vositasida shakllantirish uchun asosan ikki jihatga e'tibor qaratish joiz. Birinchidan, tinglovchilik madaniyati bo'yicha shakllanadigan barcha bilim, ko'nikma va malakalar ma'lum darajada tinglanadigan asarlarning badiiy-estetik tabiatidan kelib chiqishi lozim. Asarning badiiy-estetik tabiati - musiqiy ohanglarning yoqimliliigi, tovushlar harakati mutanosibligi, she'riy matnning badiiyligi va tushunarligi darajasi hamda tovush dinamikasining mos o'zgaruvchanligidir.

Ikkinchidan, musiqqa asarlarini o'rganish maqsadida amalga oshiriladigan musiqiy tahlil jarayonida oddiy musiqqa shakllaridagi intonatsion jihatlariga keng urg'u berish maqsadga muvofiq.

Musiqqa asari g'oyasini ifodalashda o'qituvchining nutq texnikasi madaniyati, leksika, fonetika, uslub, so'zlash, urg'u jihatidan yuksak talab darajasida bo'lishi, nutq musiqqa san'ati borasida bo'lganligi sababli badiiy mazmuni estetik yo'nalgan, aniq va tushunarli bo'lishi lozim. Musiqiy pedagogik jarayonni ijodiy tashkil etishning ierarxiyasi badiiy-musiqiy faoliyat muvaffaqiyatini ta'minlashga yo'naltiriladi.

Nazorat guruhlarida o'sish dinamikasi ko'rsatkichlari “Motivatsiya” mezoni bo'yicha 24,0%, “Emotsionallik” mezoni bo'yicha 26,0%, “Baholovchi munosabat” mezoni natijalari 22,0%, “Kognitivlik” mezoni bo'yicha natijalar 20,0% va “Faollik” mezoni bo'yicha natijalar 28,0% bo'lib, umumiy o'rtacha o'sish dinamikasi 24,0%ni tashkil etdi, xolos. Tajriba guruhida erishilgan ijobiy ko'rsatkichlar eksperimental mashg'ulotlarning samaradorligi yuqori bo'lganligini isbotladi.

Tabiiy layoqatlar o'quvchilarning musiqiy rivojlanishi uchun ma'lum ahamiyatga ega bo'lsa-da, ular rivojlantirilmasa hech qanday izziz yo'qolishi ehtimoli yuqori. Jumladan, V.I.Petrushin metodikasini qo'llash orqali o'quvchilarda musiqqa nisbatan munosabat, qiziqish va ustanovkalarining ifodalanishi darajasi o'rganish mumkin. V.G.Kasimov tomonidan taqdim etilgan “Tinglovchilik faoliyatiga munosabatni o'rganish testi” esa tinglash faoliyatiga nisbatan mavjud motivatsiya darajasini diagnostik o'rganishda muhimdir [9, 386-395]. Bularning barchasi tinglash faoliyatining sub'ektiv jihatini ta'kidlaydi va

o'qituvchi dars mashg'ulotlarida mazkur pedagogik xususiyatlarni nazarda tutgan holda ta'limiy jarayonni tashkil etishi maqsadga muvofiq.

Zamonaviy musiqiy-pedagogik ta'lim o'zida jahon pedagogika fani, musiqiy va badiiy madaniyatining eng yaxshi yutuqlarini, shuningdek, hozirgi bosqichdagi jamiyatning rivojlanish xususiyatlari va tuzilishi murakkabligini mujassam etgan noyob ijtimoiy-madaniy hodisadir. I.R.Levina musiqiy pedagogik ta'lim faoliyatining bosh vazifasi ta'lim oluvchilarga o'zaro ta'sir tajribasi va ijodiy faoliyat shakllari asosida ilg'or an'analar, jahon madaniyatining nodir namunalarini yetkazishdan iborat, deb hisoblaydi [10, 18]. Musiqachi-pedagog D.B.Kabalevskiy esa aytadi: "Musiqqa – ko'ngil ochish, o'z istagi bo'yicha foydalanish mumkin bo'lgan hayotga nisbatan "garnir" (to'ldiruvchi) emas, balki, yaxlit holdagi hayotning va alohida olingan shaxs, jumladan, maktab o'quvchisi hayotining muhim qismidir" [11, 3]. Bu so'zlar orqali D.B.Kabalevskiy yoshlar uchun musiqaning muhim tarbiyaviy va ijodiy yo'naltiruvchi quvvatini ta'kidlagan. Chunki, "Madaniyatdagi inson – bu shaxs, yangi evrilishlar ijodkori bo'lgan sub'ekt, (E.V.Ilyenkov, V.V.Davidov), ya'ni, boshqa insonlar uchun ideal darajada taqdim etilgan umumiy va ahamiyatli (V.A.Petrovskiy), shu bilan birga, - o'zini-o'zi o'zgartirish, o'zini-o'zi qayta kashf etish, o'zini-o'zi rivojlantirish sub'ektidir" [12, 13]. Yuqorida sanab o'tilgan sub'ektlar (bastakor - ijrochi - tinglovchi) o'rtasidagi farqlar asosiy, bastakor obraziga xos bo'lgan va yuqorida aytib o'tilganidek, ma'lum bir o'zgarishlarga uchragan ob'ektiv mazmunning "birikish" darajasiga bog'liq bo'lishi mumkin.

Bularning barchasi muhim ruhiy-hissiy ta'sir qudratiga ega bo'lgan musiqqa san'atining jamiyatimizda tasarrufi yanada faollashishiga keng imkoniyatlar yaratadi.

ADABIYOTLAR

1. Бахтин В.В. Формирование эмоционально-ценностного отношения младших школьников к музыкальной деятельности в процессе музыкального образования в начальной школе. Автореф. канд. пс. н. Пенза, 2011. – 25 с.
2. Чекина Л.Ф. Психология развития: учебное пособие для вузов / Л.Ф.Чекина. – 2-е изд., стер. – Санкт-Петербург: Лань, 2022. – 208 с.
3. Сохор А.Н. Музыка как вид искусства: учебное пособие / А.Н.Сохор. – 3-е изд, стер. – Санкт-Петербург: Лань: Планета музыки, 2022. – 128 с.
4. Уколова Л.И. Педагогически организованная музыкальная среда как средство становления духовной культуры растущего человека. Автореф. дисс. докт. пед. наук. Москва, 2008. – 56 с.
5. Князева Г.Л. Развитие способности к творческой интерпретации у будущих педагогов-музыкантов: формы и методы. Автореферат канд. пед. наук. Москва, 2015. – 29 с.
6. Теплов Б.М. Психология музыкальных способностей: учебное пособие / Б.М.Теплов. – 4-е изд., стер. – Санкт-Петербург: Лань: Планета музыки, 2022. – 488 с.
7. Борисова Е.С. Психологические особенности категориальной организации восприятия музыки учащейся молодежью с разным уровнем музыкального образования. Автореферат дисс. канд. психол. наук. Казань, 2009. – 24 с.
8. Танько Т.С. Закономерности воздействия музыки на человека связь музыкального искусства и педагогики. www.SuperInf.ru
9. Петрушин В.И. Музыкальная психология. Учебное пособие для вузов. – 2-е изд. – М.: Академический проект; Трикста, 2008. – 400 с.
10. Левина И.Р. Развитие социального интеллекта педагога-музыканта в процессе профессиональной вузовской подготовки. 2021. Автореф. дисс. докт. пед. наук. Москва, 2020. - 48 с.
11. Пронина Т.А. Развитие музыкально-творческих способностей младших школьников с разным уровнем интеллектуального развития в процессе певческой деятельности в общеобразовательной школе. Автореф. дисс. канд. пед. наук. 2005.
12. Бодина Е.А. Музыкальная педагогика и педагогика искусства. Концепции XXI века: Учебник для вузов. – М.: Юрайт, 2017. - 332 с.